

KUR'AN BAĞLAMINDA HZ. MERYEM'LE İLGİLİ BİR İNCELEME

Mustafa ÖZTÜRK*

A RESEARCH RELATED TO MARY WITHIN THE QURANIC CONTEXT

This article deals with the question of Mary's relationship with the prophet Aaron and Imrān. As is known, Mary is considered as the daughter of Imrān and the sister of Aaron in the Qur'anic verses (Qur'an 19/28; 66/12) and some Traditions. However, some orientalistes such as W. Montgomery Watt and Arthur Jeffery claim that Qur'an contains palpable errors concerning some historical personalities as in the cases of Mary, Aaron, Imran and Ezra. In order to support their claims they argue that the literature of the Bible never mentions that Imrān was the father of Mary, the mother of Jesus, and that Aaron was the brother of Mary. In this article we shall discuss these kinds of claims of the above scholars in the light of related verses and the classical commentaries of the Qur'an.

Giriş

*K*ur'an kıssalarının tarihsel açıdan sahih bir bilgi kaynağı olup olmadığı veya geçmiş dönemlerde olup bitenleri orijinal ve otantik formuyla yansıtip yansıtmadığı meselesi, özellikle son dönem oryantalistik Kur'an araştırmalarında tartışma konusu yapılmış ve buna bağlı olarak bazı Kur'an kıssalarının Eski Ahit kaynaklı olduğu, Âdem-İblis, Nuh, Zülkarneyn, Bilge Kul (Hızır)-Musa vb. diğer bazı kıssaların ise İslam öncesi kültür havzalarında ortaya çıkan Gılgamış, İskender ve Yahudi efsanesi gibi muhtelif mitolojilere dayandığı ileri sürülmüştür. Buna karşın Müslüman araştırmacıların kahir ekseriyeti Kur'an kıssalarının kadim mitolojilere dayandığı iddiasına itiraz etmiştir. Çünkü bu kıssaları aktaran bir beşer değil geçmiş-gelecek, olmuş-olacak her şeyi sınırsız ilmiyle kuşatan Allah'tır. Bu yüzden Kur'an'ın geçmiş peygamberler ve toplumlar hakkında aktarmış olduğu bilgilerin fiktif olduğu veya tarihsel gerçekliği bulunmayan mitolojilere dayandığı düşüncesi kesinlikle yanlış bir düşüncedir.

* Dr., 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ozturk65@yahoo.com

İslam dünyasında genel kabul gören anlayış budur; fakat bu konuda daha farklı düşünen Müslümanlar da mevcuttur. Özellikle son devir Müslüman araştırmacılarından Muhammed Ahmed Halefullah ve Muhammed Esed'in Kur'an kıssalarının tarihsel değeriyle ilgili görüşleri kayda değer niteliktedir. Halefullah, 1947 yılında Ezher uleması başta olmak üzere Mısır'daki muhafazakâr çevrelerin infialine sebep olan *el-Fennü'l-Kasasî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kur'an'da Kıssa Aktarım Sanatı) konulu doktora tez çalışmasında ulaştığı sonuca göre Kur'an kıssalarındaki temel hedef, insanlara tarihsel bilgi aktarmak değil dinî-ahlâkî mesaj iletmektir. Allah bu maksatla salt araç olarak kullandığı kıssaları ilk muhataplarının zihinlerinde önceden mevcut olan muhtelif hikaye ve menkıbelerin formatına uygun şekilde söze dökmüştür. Bu itibarla, bazı Kur'an kıssalarının mitolojik karakterli olması, dolayısıyla tarihsel olgu ve olaylarla bağdaşmayan birtakım beyanlar içermesi gayet doğaldır.¹

Buna benzer bir görüş Yahudi asıllı bir ailede dünyaya gelen ve gençlik yıllarında eşiyle birlikte Müslüman olan Muhammed Esed (Leopold Weiss) tarafından da savunulmuştur. Esed'e göre, özellikle hârikulâde olayların anlatıldığı Kur'an pasajları, haddi zatında nüzul dönemi Arap Yarımadası'nda yaygın olan birtakım efsanevî menkıbelerden ibarettir. Allah bu menkıbeleri, muhataplarına iletmek istediği mesajın ruhuna uygun şekilde salt kıssadan hisse sadedinde zikretmiş, bu sebeple tarihsel açıdan doğru olup olmadıkları konusuna ihtimam göstermemiştir.

Esed, müsteşrik Watt'ın birazdan müstakil bir başlık altında aktaracağımız iddiasıyla aynı kapiya çıkan bu görüşünü, "Biz onun ölümüne hükmettiğimiz zaman, asâsını kemiren kurttan başka öldüğünü gösteren bir işaret yoktu" mealindeki Sebe suresi 34/14. ayetin tefsirinde şöyle izah etmiştir: "Bu, eski Arap geleneğinin vazgeçilmez bir parçası olan ve Kur'an'ın da bazı öğretilerini mecazî olarak anlatmakta araç olarak kullandığı sayısız Hz. Süleyman menkıbesinden yalnızca biridir. Bu menkıbeye göre Hz. Süleyman, sarayında asâsına dayanmış bir şekilde öldü ve bir süre hiç kimse öldüğünün farkına varmadı: Onun için çalışmakla görevlendirilmiş olan *cinn* de, kendisine yüklenmiş olan ağır görevlerini yapmaya devam etti. Fakat sonra bir kurt Hz. Süleyman'ın asâsını kemirmeye başladı ve desteksiz kalan vücudu yere yığıldı. Burada sadece ana çizgileriyle değinilen bu kıssa, insan hayatının önemsizliği ve doğal güçsüzlüğü ile dünyevî kudret ve ihtişamın boşluğu ve geçiciliğini anlatan bir mecaz olarak kullanılmıştır."²

Esed, rasyonel çerçevede izah edilmesi pek mümkün gözükmeyen birtakım mucizevî olaylara atıfta bulunan Kur'an kıssalarının *esâtîrü'l-evvelîn* (eskilerin masalları) türünden olduğunu söylemekle eş değer olan bu görüşünü, rüzgârın Hz. Süleyman'ın buyruğuna verildiğini bildiren Enbiyâ suresi 21/81. ayete ilişkin açıklamasında çok daha çarpıcı bir şekilde dile getirmiştir:

Burada da, Hz. Süleyman'la ilgili başka bölümlerde de, Kur'an, o'nun ismiyle bitişen ve gerek Yahudi-Hıristiyan kültürünün, gerekse İslam öncesi Arap halk kültürünün ayrılmaz parçası halinde yaşayan muhtelif şiiresel menkıbelere atıfta bulunmaktadır. Kur'an'da yer alan bu bahislerin "rasyonel" bir tarzda yorumlanması, kuşkusuz mümkündür; ama, böyle bir çaba bizce pek gerekli değil. Çünkü bu menkıbeler, Kur'an'ın ilk defa hitap etmek durumunda olduğu toplumun hayal gücüyle öylesine

¹ Bkz. Muhammed Ahmed Halefullah, *el-Fennü'l-Kasasî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1972, s. 338-340; a. mlf., *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, çev. Şaban Karataş, Ankara 2002, s. 377-379.

² Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul 1997, s. 873 (20. not).

derinden yoğrulmuştu ki, Hz. Süleyman'ın olağanüstü gücünden ve hikmetinden söz eden bu efsanevî hikayeler zaman içinde başlı başına kültürel bir gerçeklik, bir ifade ve üslup özelliği kazanmış ve bunun için de Kur'an'da verilmek istenen belli ahlakî gerçeklerin temsîlî olarak yansıtılması için başvurulabilecek son derece uygun ifade araçları ya da ifade birimleri hâline gelmişlerdir. Bunun içindir ki Kur'an, bunların efsanevî mahiyetlerini doğrulamak ya da yalanlamak yönünde konu dışı bir değerlendirme ortaya koymadan, onları, insanın sahip olabileceği her türlü gücün ve ihtişamin nihai kaynağının Allah olduğu, bazen mucizevî sınırlara varsa bile, beşerî hüner ve dehânın ulaşabildiği tüm başarıların Allah'ın üstün yaratma gücünün tezahüründen ibaret olduğu fikrini etkileyici bir biçimde ortaya koymak için bir fon, bir üslup ve ifade aracı olarak kullanılmaktadır.³

1. MONTGOMERY WATT'IN İDDİASI

Watt İslam düşüncesinde vahiy, nübüvvet ve risâlet gibi temel kavramların gerçek mahiyetini sorguladığı muhtelif eserlerinde Kur'an'ın özellikle Ehl-i Kitap hakkındaki bazı beyanlarında birtakım tarihsel bilgi hataları bulunduğunu belirtir. *Islamic Fundamentalism and Modernity* (İslâmî Hareketler ve Modernlik) adlı eserinde Kur'an vahyinde insan unsurunun (human element) inkar edilemez bir tarihsel hakikat olduğunu söyleyen Watt'a göre, Kur'an vahyi tarih dışı bir varlık düzlemine ait olamaz. Zira, ezeli-ebedî karakterli bir kelâmın tarihsel kılınması ya da beşerî bir ürün olan dilin kalıplarına sığdırılması imkansızdır. İşte bu sebeple Kur'an vahyinin metahistorik bir aslının bulunduğu ve bu vahyin muhtevasının teşekkülünde beşer unsurunun hiç rol oynamadığı fikrini eleştirmek gerekir. Burada eleştirilen husus, Kur'an'ın Allah kelâmı olduğuna yönelik inanç değil, onun dünyevî ve beşerî varlık alanıyla hiçbir ilgisi bulunmayan bir kelâm olduğu dogmasıdır.⁴

Aslında Kur'an'ın Arapça bir Kur'an olması dahi tek başına vahyide insan unsurunun mevcudiyetini tanıtlamaya kafidir. Çünkü dil (lisan) durup dururken kendiliğinden ortaya çıkan bir şey değil, çok uzak bir geçmişte insanlar tarafından vücuda getirilmiş bir fenomendir. Ayrıca, herhangi bir dilin, o dille konuşup anlaşılan toplumun dünya görüşü ve temel düşünce kategorisiyle çok sıkı bir bağı olduğu da müsellemdir. Bütün bu hususlar dikkate alındığında Kur'an vahyinin diyalektik bir süreç içinde muhteva kazandığını kabul etmek gerekir. Bu nedenle, Kur'an'ın muhtevasında beşerî görüş ve düşüncelerin yer almasını, dolayısıyla vahye tanıklık eden insanların özellikle Yahudilik ve Hıristiyanlık hakkındaki bazı yanlış telâkkilerinin mevcut şekliyle vahye yansımalarını doğal karşılamak gerekir.⁵

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Hz. Muhammed'in Mekke'deki misyonunun ilk yıllarında Müslümanlar ile diğer Mekkeliler Kitâb-ı Mukaddes kıssaları hakkında az da olsa bilgi sahibi idiler. Ancak onlar bu kıssalarda zikri geçen hâdiseleri, -tıpkı Arabistan tarihindeki olaylara ilişkin telâkkilerinde olduğu gibi- büyük ölçüde birbirinden bağımsız hâdiseler olarak algılıyorlardı. Onlar belki de Eski ve Yeni Ahit'teki kronolojik tertipten ve peygamberler arasındaki zamansal (temporal) münasebetten de bîhaber idiler. Müslümanların Kitâb-ı Mukaddes'in muhtevasına ilişkin vukûfiyetleri

³ Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 660-661 (77. not).

⁴ William Montgomery Watt, *Islamic Fundamentalism and Modernity*, London 1988, s. 82; a. mlf., *İslâmî Hareketler ve Modernlik*, çev. Turan Koç, İstanbul 1997, s. 125.

⁵ Watt, *Islamic Fundamentalism*, s. 82; a. mlf., *İslâmî Hareketler*, s. 125-126.

arttıkça tarihsel olaylar ve şahsiyetler silsilesi hakkında da daha fazla bilgi sahibi olmaya başladılar.⁶

Watt'a göre vahiyde insan unsuruna ilişkin bu mülâhazalar dikkate alındığında, Kur'an'da geçen "Ey Harun'un kız kardeşi!" (Meryem, 19/28) şeklindeki ifadeden kaynaklanan problemi çözmek mümkündür. Görüldüğü kadarıyla, Hz. İsa'nın annesine yönelik bu hitapta Hz. Meryem ile Hz. Musa ve Hz. Harun'un kız kardeşi [ablası] olan Meryem (Miriam-Miryam) birbirine karıştırılmıştır. İslam âlimleri bu âşikâr yanlışın (palpable error) doğurduğu problemi çeşitli şekillerde çözmeye çalışmışlardır. Bu çözümlerden bir kısmı pekala mümkün ve makuldür. Bununla birlikte, Arapça'da her iki ismin de Meryem olarak karşılanması hasebiyle, Kitâb-ı Mukaddes'in kronolojisi hakkında hiçbir bilgi sahibi olmayan Mekke'deki sıradan insanların bu iki ismi birbirine karıştırdıklarını kabul etmek belki daha yalın bir çözüm olabilir. Zira, Allah Kur'an'da bu şahsiyetlerle ilgili hitabını Mekkelilerin ahd-ı zihnîlerindeki düşünceler temelinde formüle etmiş, dolayısıyla onların yanlış kanaatlerini vahye yansıtmıştır. Bunu doğal karşılamak gerekir; çünkü bu tür yanlışları düzeltmeye çalışmak, temel dinî mesajın iletilmesine katkı sağlamaktan çok, engel teşkil etme riski taşır.⁷

Watt bu ilginç iddiasına koşut olarak Kur'an'daki diğer bazı kıssalarda sözü edilen olağanüstü olayların Kitâb-ı Mukaddes'teki bilgilerden ziyade, sözlü kültürün egemen olduğu milâdî yedinci yüzyıl Arap Yarımadası'ndaki insanlar arasında revaç bulan hikaye ve menkıbelere; Kitâb-ı Mukaddes kaynaklı bazı kıssaların ise, şekil itibariyle Midraş'taki hikayelere benzediğini söylemektedir. Onun tespitlerine göre, söz gelimi, balçıkta yapılmış kuş suretinin Allah'ın izniyle Hz. İsa tarafından canlı bir kuşa dönüştürülmesiyle ilgili Kur'ânî anlatı (Âl-i İmrân, 3/49) kanonik İnciller'de değil gnostik karakterli bir metinde yer almaktadır. Aslında bu tür hikayelerin dönemin Arap Yarımadası'ndaki sıradan insanlar arasında yaygın olması son derece doğal bir durumdur. Kaldı ki bu tür hikayeler, o dönemde diğer bölgelerdeki insanlar arasında da yaygın idi.

Bu siyâkta, "Kesin olan şu ki, Kur'an'ın insanlara yönelik mesajını sadece Araplara değil aynı zamanda Arapların aşına oldukları fikirler temelinde sunduğunu söylemek, kesinlikle onun değerini düşürmez."⁸ diyen Watt, geleneksel İslâmî anlayışı dikkate alarak, "Kur'an'da tarihsel olgu ve olaylarla ilgili birtakım yanlışların mevcudiyetinden söz edilmesi hâlinde bu tür yanlışlar içeren bir kelâmı Allah kelâmı olarak kabul etmek mümkün müdür?" şeklinde bir soru sorar. Ona göre bu soru, yukarıdaki mülâhazalar çerçevesinde şöyle cevaplanmalıdır; Allah Kur'an'daki kıssaların sözel formunu (wording) Mekke'deki insanların bakış açılarına uygun şekilde formüle etti. Bu insanlar arasında tarihsel olaylarla ilgili yanlışlar oldukça yaygındı. Ancak, bu yanlışları tashih etmek Allah'ın temel hedefleri arasında yer almıyordu. Bu nedenle Allah söz konusu yanlışları ilk muhataplarının zihinlerindeki şekliyle Kur'an'a yansıtmakta beis görmedi.⁹

⁶ William Montgomery Watt, *Islamic Revelation in the Modern World*, Edinburgh 1969, s. 42; a. mlf., *Modern Dünyada İslam Vahiyi*, çev. Mehmet S. Aydın, Ankara 1982, s. 68.

⁷ William Montgomery Watt, *Islamic Revelation in the Modern World*, Edinburgh 1969, s. 42. Eserin çevirisi için bkz. Watt, *Modern Dünyada İslam Vahiyi*, çev. Mehmet S. Aydın, Ankara 1982, s. 68.

⁸ Watt, *Islamic Revelation*, s. 42. Terc. *Modern Dünyada İslam Vahiyi*, s. 67-68.

⁹ Watt, *Islamic Fundamentalism*, s. 83. Terc. *İslâmî Hareketler*, s. 127.

Watt'ın Kur'an kıssalarında birtakım tarihsel bilgi yanlışları bulunduğuna ilişkin bu iddiası, Arthur Jeffery tarafından da savunulmuştur. Nitekim Jeffery *The Foreign Vocabulary of the Qur'an* (Kur'an'da Yabancı Kökenli Kelimeler) adlı eserinde İmrân, Meryem ve Hârun kelimelerinin etimolojik kökenlerini incelerken bu iddiayı birkaç kez tekrar etmiştir.¹⁰ Buna karşın Gerock, Sale ve Weil gibi bazı müsteşrikler, Kur'an'da iki Meryem'in birbirine karıştırılmış olmasını ihtimal dahilinde görmemişlerdir.

2. "EY HARUN'UN KIZ KARDEŞİ" İFADESİNİN TAHLİLİ

Meryem suresi 19/28. ayetteki ifadeye göre Hz. Meryem, kendisini gay-i meşru bir çocuk sahibi olmakla suçlayan kavmi tarafından, "Ey Harun'un kız kardeşi" şeklinde takdim edilmiştir. Bu ayette Watt ve Jeffery'in söz konusu iddiasına medâr olan husus şudur: Meryem'in Harun adında bir kardeşi yoktur. Kaldı ki, Kitâb-ı Mukaddes literatürü çerçevesinde bilinen yegâne Harun, Hz. Musa'nın ağabeyi olan Hz. Harun'dur. Dolayısıyla burada Hz. Musa ve Harun'un kız kardeşi olan Meryem-Miryam ile Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem birbirine karıştırılmıştır. Aynı şekilde, Tahrîm suresi 66/12. ayette Hz. Meryem'in İmrân'ın kızı olarak takdim edilmesi de yanlıştır. Çünkü Kitab-ı Mukaddes literatürüne göre İmrân (Amram) Hz. Meryem'in değil Hz. Musa, Harun ve kız kardeşleri Meryem'in babasıdır.

Aslında Watt ve Jeffery gibi müsteşriklerin savundukları bu iddianın tarihsel kökeni nüzul dönemine kadar uzanır. Zira Tirmizî ve İbn Mâce gibi muhaddislerin Muğîre b. Şu'be'den naklettikleri bir rivayete göre Necran Hıristiyanları, "Siz Kur'an'da 'Ey Harun'un kız kardeşi' şeklinde bir ayet okumuyor musunuz. Oysa Musa ile İsa arasında çok uzun bir zaman aralığı var!" demek suretiyle bu konuyu Kur'an'la ilgili bir polemik konusu hâline getirmişlerdir. Tirmizî'nin "sahih-garîb" olarak nitelediği bu hadisin¹¹ sübutu tartışma konusu yapılabilir; ancak konunun İslam ve Hıristiyanlık polemikleri bağlamında bundan bin küsur yıl kadar önce İslam literatürüne girdiği müslemeldir.

3. İMRÂN, HARUN VE MERYEM

Hz. Meryem'in Kur'an'da İmrân'ın kızı, Harun'un kız kardeşi olarak takdim edilmesinin ne anlama geldiğini belirlemeden önce söz konusu iddianın merkezinde yer alan İmrân, Harun ve Meryem hakkında kısa da olsa bilgi aktarmak faydalı olacaktır.

İmrân kelimesi bir telâkkiye göre İbranca *amram* kökünden türetilmiştir. Bir başka telâkkiye göre ise kelimenin aslı Süryanca'dır. Ayrıca, Arapça bir kelime kökünden türetildiği, İslam'dan önce Arabistan'da kullanıldığı, Safevî kitâbelerinde bu isme rastlandığından da söz edilmiştir. Kelimenin Kur'an'da Meryem'in babasının ismi olarak zikredilmesi, İbranca kökenli olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.¹²

Âl-i İmrân suresi 3/33. ayette Âdem'in, Nuh'un, İbrahim ailesiyle İmrân ailesinin seçilip âlemlere üstün kılındığı belirtilmiştir. Aynı surenin 35. ayetinde ise İmrân'ın karısının doğacak çocuğu rabbe adadığını ve ona Meryem adını verdiğini bildiren pasaj ile Tahrîm suresi 66/12. ayetteki "İmrân kızı Meryem" ifadesinden anlaşıldığına göre İmrân ailesinden maksat Hz. Meryem ile oğlu Hz. İsa'dır. Ancak Tevrat'a göre

¹⁰ Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Kahire 1937, s. 217, 262, 284.

¹¹ Tirmizî, "Tefsîr", 20 (Hadis no: 3155). Hadis için ayrıca bkz. İbn Mâce, "Edeb", 9; İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 252; Nevevî, *Sahîh-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Beyrut trz., XIV, 117-118.

¹² Bkz. Jeffery, *The Foreign Vocabulary*, s. 217; Ömer Faruk Harman, "İmrân", DİA, İstanbul 2000, XXII, 232.

İmrân (Amram) Hz. Musa, Harun ve kız kardeşleri Meryem'in (Miriam) babası olup Hz. İsa'nın annesi Meryem'le bir alakası yoktur. Eski Ahit'in I. Tarihler kitabındaki bir kayda göre Amram, Hz. Yakub'un torunu Kohat'ın oğludur.¹³ Tevrat'ın Sayılar bölümünde ise, "Ve Amram'ın karısının adı Levi kızı Yokebed idi; o Mısır'da Levi'ye doğdu; ve Harun'u ve Musa'yı ve kız kardeşleri Miryam'ı Amram'a doğurdu."¹⁴ şeklinde bir ifade mevcuttur.

Görüldüğü gibi, Eski Ahit'te sözü edilen İmrân, Hz. Musa ve Harun'un babası olup Hz. Meryem'le bir ilgisi yoktur. Ayrıca, Hıristiyan literatüründe de Hz. Meryem'in babasının isminin İmrân olduğuna dair herhangi bir kayıt mevcut değildir. Dahası, Hz. Meryem'in, Kudüs'ün tahribinden önceki son yüzyıl içinde tevhit inancına sahip olan insanların Romalılar tarafından baskı altında tutulduğu, iki Yahudi mezhebi olan Ferisîler ve Sadukîler arasında çekişmelerin yaşandığı, Yahudilikle putperestliğin birbirine karıştığı, şeriatın ruhunun büyük ölçüde kaybolup geriye büyük ölçüde şekilciliğin kaldığı bir çevrede Zekeriyya ve Elisabeth gibi tevhit öğretisini saf şekliyle muhafaza eden bir Eski Ahit cemaatinin gettosunda yaşadığı bilinmekle birlikte,¹⁵ kanonik İncillerde özellikle Cebrail'in kendisini İsa ile müjdelemesinden önceki hayatı hakkında hemen hiçbir bilgi yoktur. Bununla birlikte, Luka İncili'nde yer alan, "Altıncı ayında, Allah tarafından Cebrail melek Galile'de Nâsıra denilen şehre, Davud evinden Yusuf adındaki adama nişanlı olan bir kıza gönderildi; kızın adı Meryem idi" (Luka, 1/26-27) şeklindeki ifadede Hz. Meryem'in Nâsıra'da yaşadığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen M.Ö. 20. yıllarda adı geçen yerde doğan Hz. Meryem'in kaç yaşında ve nerede öldüğüne dair kesin bilgi bulunmamakla birlikte, 509-72 yaşları arasında Kudüs'te veya Efes'te vefat ettiğine ilişkin birtakım tahminî görüşler ileri sürülmüş; bir telâkkiye göre ise göğe yükseltilmiştir.¹⁶

Hz. Meryem'in¹⁷ babasının ismi apokrif kabul edilen İncillerden Protoevangelium'da (The Protoevangelium of James) Yoakim (Joachim) olarak kaydedilmiştir. Yine bu apokrif metinde Meryem'in dedesi Mahtan'ın Meryem, Sobe ve Hannah adlarında üç kızı olduğu, kızlardan Sobe'nin Zekeriyya'nın hanımı Elisabeth'in annesi, Hannah'ın da Bakire Meryem'in annesi olduğu bilgisine yer verilmiştir.¹⁸

Harun'a gelince; gerçekten de Kitâb-ı Mukaddes literatürü çerçevesinde bilinen yegâne Harun, Hz. Musa'nın ağabeyi olan Harun'dur. İbranca Tevrat'ta Aharon şeklinde kaydedilen ve muhtemelen İslam'dan uzun zaman önce Araplar arasında bilinen bu isim Filistin Süryancası'ndan Arapça'ya geçmiştir.¹⁹

¹³ I. Tarihler, 6/2-3.

¹⁴ Sayılar, 26/59. Ayrıca bkz. I. Tarihler, 23/12-13.

¹⁵ Hz. Meryem'in yaşadığı dönemde kadının durumu hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Ivone Gebara & Maria Clara Bingemer, *Mary, Mother of God, Mother of the Poor*. Orbis Boks, 1989, USA, s. 46-54.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Günay Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem*, Ankara 1997, s. 68-93.

¹⁷ Wensinck'e göre "Meryem" aynı eki taşıyan Amram, Bilam vb. soy ifade eden bir kelime olup Filistin ile Kuzeybatı Arabistan arasında bulunan bir bölge ile alakalıdır. Hanım, ışık veren, kadın peygamber, prenses, mağrur, güzel ve kâmil insan gibi anlamlar içerdiği ileri sürülen Meryem kelimesinin kökeni hakkında çok sayıda görüş beyan edilmiştir. Bir telâkkiye göre kelime Latince deniz anlamına gelen Mare'nin çoğuludur. Bir başka telâkkiye göre Mısır kökenli Meri (mensup) kelimesiyle, sonradan ilave edilen 'yam' ekinden müteşekkil olup Tann'ı seven, Tann'ya bağlı kadın anlamına gelir. Üçüncü bir telâkkiye göre ise, kelime İbranca ve Aramca kökenlidir. Bkz. A.J. Wensinck, "Meryem", İA, İstanbul 1993, VII, 782. Ayrıca bkz. Joseph Patsch, *Our Lady in the Gospels*, London 1958, s. 27; Geoffrey Parrinder, *Jesus in the Qur'ân*, USA 1995, S. 60; Tümer, Hz. Meryem, s. 69-70.

¹⁸ Tümer, Hz. Meryem, s. 67. Bu apokrif İncil'in metni için bkz. <http://www.newadvent.org/fathers/0847.htm>

¹⁹ Jeffery, *The Foreign Vocabulary*, s. 283-284.

Kur'an'da Hz. Musa'nın kardeşi Harun'dan yirmi yerde söz edilir. İlgili ayetlerdeki bilgilere göre Harun, Allah'ın bir rahmeti olarak nebi sıfatıyla kardeşi Musa'nın yardımcısı olarak görevlendirilmiş, ilâhî öğretileri tebliğ maksadıyla Allah tarafından Firavun ve onun seçkinler çevresine gönderilmiş, yine kardeşiyle birlikte kendisine doğruyu yanlıştan tefrik etmeye yarayan bir ölçü (furkân) ve ışık saçan bir kaynak olan vahiyler verilmiş; ayrıca ilâhî lütuf, yardım, hidayet, sonraki nesiller arasında hayırla yâd edilme ve Allah'ın rahmet-esenlik dileğine (selam) mahzar olmuştur.²⁰

Bu övgü ifadelerinin yer aldığı ayetlerde genellikle Hz. Musa ile birlikte zikredilen Harun'un hayatı ve faaliyetleri hakkında çok fazla bilgi yoktur. Aynı şekilde Tevrat'ta da Harun'dan çok fazla söz edilmemiştir. Çıkış ve Sayılar'daki bazı kayıtlara göre Harun Levi ailesine mensup olup Amram ile Yokebed'in oğludur (Sayılar, 26/59). Hz. Musa'dan üç yaş büyük, kız kardeşi Meryem'den küçüktür (Çıkış, 6/20; 7/7). Sina'dan hareket edildikten sonra kız kardeşi Meryem'le birlikte Hz. Musa'ya Habeşli bir kadın aldığı için karşı çıkmış ve bu yüzden Rabbin öfkesine sebep olmuştur. Bu ilahi öfkenin neticesinde Meryem cüzam hastalığına yakalanmıştır (Sayılar, 12/1-12).

Özetle, Kitâb-ı Mukaddes'te Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem'in Harun adında bir erkek kardeşi olduğuna ilişkin hiçbir kayıt yoktur. Aynı durum İmrân için de söz konusudur. Buna mukabil Hz. Musa, Harun ve Meryem ile babaları Amram (İmrân) Tevrat'ta yer almakta, dolayısıyla Yahudiler ve Hıristiyanlarca bilinmektedir. Ancak Hz. Meryem'in babası yalnızca Kur'an'da İmrân diye adlandırılmakta ve hiçbir Hıristiyan kaynağında Meryem'in babasının adı olarak geçmemekte, yine Hz. İsa'nın annesi Meryem'in Harun adında bir kardeşinin mevcudiyeti bilinmemektedir.

4. MÜFESSİRLERİN İMRÂN VE HARUN'LA İLGİLİ YORUMLARI

Müfessirler Meryem suresi 19/28. ayette zikri geçen Harun'un tarihsel kimliği ile "kardeş" nitelemesinin ne anlama geldiği hususunda farklı görüşler aktarmışlardır. Bu görüşleri iki başlık altında özetlemek mümkündür:

(i) Ayette anılan Harun, Hz. Musa'nın kardeşi Harun'dur. Bazı tefsirlerde Mukâtil b. Süleyman'a isnat edilen bu görüşe göre "Ey Harun'un kız kardeşi!" ifadesinden kastedilen anlam şudur: "Biz, kulluk hususunda Meryem'in tıpkı Harun gibi olduğunu düşünüyorduk. O böyle kötü işi nasıl yaptı bir türlü akıl erdiremedik".

Bu görüşün bir başka varyantına göre Hz. Meryem Hz. Harun'un soyundan geldiği için ilgili ayette "Harun'un kız kardeşi" olarak takdim edilmiştir. Bu hitap, Temîm kabilesine mensup bir kişiye, bir kabileye veya ırka mensubiyet anlamında "Ey Temîm'in kardeşi" (Yâ ehâ Temîm) yahut bir Arap'a, "Ey Arapların kardeşi" (Yâ eha'l-'arab) şeklinde hitap edilmesine benzer.

(ii) Hz. Meryem'in İsrailoğulları arasında çok saygın bir yere sahip olan Harun adında bir erkek kardeşi vardı. Ayrıca, Harun ismi, Hz. Musa'nın kardeşi Harun'un isminden bereket ummak maksadıyla (teberrüken) İsrailoğulları arasında yaygın şekilde kullanılıyordu.

Bir başka telâkkiye göre Harun, Hz. Meryem'in döneminde yaşayan sâlih ve âbid bir insan olup cenaze törenine tümünün ismi Harun olan tam kırk bin kişi katılmıştır. Buna göre Hz. Meryem'e yönelik hitap, "Ey Harun gibi sâlih olan kadın! Sen bu işi yapacak birisi değildin" şeklinde bir anlam ifade eder. Bazı müfessirlerin zayıf ola-

²⁰ Bkz. Bakara 2/248; Nisâ 4/163; En'âm, 6/84; A'râf, 7/122, 142; Yûnus, 10/75; Meryem, 19/28, 53; Tâhâ, 20/30, 70, 90, 92; Enbiyâ, 21/48; Mü'minûn, 23/45; Furkân, 25/35; Şuarâ, 26/13, 48; Kasas 28/34; Sâffât, 37/114, 120.

rak niteledikleri bir başka varsayıma göre ise, Harun, o dönemde İsrailoğulları arasında yaşayan ve fâsiklikle meşhur olan bir adam idi. Hz. Meryem, gayr-i meşru bir çocuk sahibi olduğu gerekçesiyle kavmi tarafından bu adamın kardeşi olarak takdim edildi.²¹

İmrân ve ailesiyle ilgili yorumlara gelince; klasik dönem müfessirlerin ekseriyetine göre tarihte iki İmrân vardır. İlki Hz. Musa, Harun ve kız kardeşleri Meryem'in babası İmrân; diğeri ise Hz. Meryem'in babası İmrân'dır. Kur'an'da adı geçen İmrân, Hz. Meryem'in babası olup şeceresi İsa b. Meryem b. İmran b. Masan (Matan) b. Süleyman b. Davud b. İşa b. Yehuza b. Ya'kûb b. İshak'tır. Hz. Musa'nın babası İmrân'ın şeceresi ise, İmrân b. Yahsur b. Kahes (Fahas) b. Levi b. Ya'kûb b. İshâk'tır. Zemahşerî'nin "denildi ki" kaydıyla aktardığı bir görüşe göre bu iki İmrân arasında 1800 yıllık bir zaman dilimi vardır.²²

5. YORUMLARIN TAHLİL VE TENKİDİ

Görüldüğü gibi müfessirler, ilgili ayetlerdeki ifadeleri zâhirî ve hakikî manâya hamletmek suretiyle tarihte iki İmrân, iki Harun ve iki Meryem'in var olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Râzî, mevcut görüşler arasında Hz. Meryem'in İsrailoğulları arasında iyi hâliyle tanınan Harun adında bir kardeşinin olduğuna ilişkin görüşün tercihe şayan olma gerekçesini şöyle izah etmiştir: (i) Söзде aslolan hakikî manâdır. Ayette mecaz kastedildiğine ilişkin bir karîne olmadığına göre ilgili ifadeyi hakikate hamletmek gerekir. (ii) Kinamanın daha şiddetli ve etkili olması için Hz. Meryem'in, öz kardeşine nisbet edilmesi gerekir.²³

Bu görüş daha önce sözünü ettiğimiz Muğîre b. Şu'be rivayetiyle teyit edilmiştir. Bu rivayete göre Muğîre, Hz. Peygamber'in elçisi olarak gittiği Necran'da Hıristiyanların, "Siz 'Ey Harun'un kız kardeşi' şeklinde bir ayet okumuyor musunuz? Halbuki Musa ile İsa arasında çok uzun bir zaman aralığı var!" şeklinde bir sorusuna muhatap olur; fakat bu soruya nasıl cevap vereceğini bilemez. Hz. Peygamber, bilahare kendisine bu meseleyi açan Muğîre'ye şöyle der: "Onlara, İsrailoğulları'nın, [geleneklerindeki] geçmiş peygamberlerin ve sâlih insanların isimleriyle [kendi çocuklarını] isimlendirdiklerini söylemiş olsaydın keşke!"²⁴

Kurtubî, bu hadisin ilgili ayette zikri geçen Harun'un Musa'nın kardeşi Harun olmadığına delalet ettiğini söylemiş;²⁵ Taberî ise yine bu hadisten hareketle ayette sözü edilen Harun'un Hz. Meryem'in kavminden sâlih bir kişiye işaret ettiği kanaatine varmıştır.²⁶

²¹ Bu görüşlerin ayrıntısı için bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut 1988, XVI, 77-78; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Meâlimü't-Tenzil*, Beyrut 1995, III, 94; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlimi't-Tefsîr*, Beyrut 1987, V, 227; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1988, XI, 68.

²² Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil*, Beyrut 1977, I, 424; Beğavî, *Meâlimü't-Tenzil*, I, 294; Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 41.

²³ Fahrreddin er-Râzî, *Me'âtîhu'l-Çayb*, Beyrut trz, XXI, 208.

²⁴ Yine bu görüşle ilgili olarak şöyle bir rivayet daha aktarılmıştır: Ka'bu'l-Ahbâr Hz. Âişe'nin huzurunda "Meryem, Hz. Musa'nın ağabeyi Harun'un kız kardeşi değildir" deyince Hz. Âişe ona, "Yalan söylüyorsun" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Ka'b, "Ey mü'minlerin annesi! Bunu söyleyen Hz. Peygamber'dir. O, en doğru konuşan ve iyi bilen insandır. Kaldı ki ben Meryem ile Hz. Harun arasında 600 seneden fazla bir zaman dilimi olduğunu görüyorum" deyince Hz. Âişe sustu... Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 77; Kurtubî, *el-Câmi'*, XI, 68.

²⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, XI, 68.

²⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 78.

Ancak, mezkur hadis, Mevdûdî'nin de belirttiği gibi, ayette zikri geçen Harun'un Hz. Meryem'in öz kardeşi veya kavminden sâlih bir kişi olduğu görüşüne argüman oluşturabileceği gibi²⁷ aksi görüş için de argüman oluşturabilir. Kaldı ki, bazı tefsirlerde Hz. Peygamber'e isnat edilen bir başka rivayette Meryem'in Hz. Harun'un soyundan geldiği belirtilmiştir.²⁸

Sonuç olarak, tarihte iki İmrân, iki Harun ve iki Meryem olduğuna ilişkin görüş, her ne kadar müfessirlerin çoğunluğu tarafından benimsenmiş olsa da, bizce varsayımdan öte bir değer taşımamaktadır. Çünkü, geçmiş toplumlar ve peygamberlerle ilgili Kur'an kıssalarında müphem bırakılan hususları sahabe döneminden itibaren büyük ölçüde Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarından öğrenen Müslümanların özellikle Hz. Meryem'in öz babası olarak kabul ettikleri ikinci İmrân'ın şeceresini hangi kaynaktan tespit ettikleri belli değildir. Ne ki, bu kaynağın Kitâb-ı Mukaddes literatürü olmadığı kesindir.

6. DEĞERLENDİRME

Kanaatimizce, bu konuyla ilgili en makul yorum, ilgili ayetlerde sözü edilen Harun'un Hz. Musa'nın kardeşi Harun, İmrân'ın da Hz. Musa, Harun ve kız kardeşleri olan Meryem'in babası İmrân olduğunu söylemektir. Bu noktada, Hz. Meryem'in niçin kendisinden bin küsur yıl önce yaşamış insanların kızı ve kız kardeşi olarak takdim edildiği sorulabilir. Bu soruyu Kitâb-ı Mukaddes kültürüne vukûfiyeti tartışmasız olan M. Esed şöyle cevaplamıştır:

Kadîm semitik ifade tarzında kişinin ismi çok defa kabilenin geçmiş ulularından, büyüklerinden birinin ya da kabilenin ilk atası olarak bilinen kimsenin adına bağlanırdı. Bunun içindir ki, söz gelimi Benû Temîm kabilesine mensup birine bazen "Temîm'in oğlu" yahut "Temîm'in kardeşi" diye hitap edilirdi. Hz. Meryem de rahipler kastına mensup olduğuna göre, Hz. Musa'nın kardeşi Harun'un soyundan ve bu yüzden de "Harun'un kız kardeşi ya da bacısı" olarak çağrılıyordu. (Aynı şekilde, Hz. Meryem'in yeğeni ve Zekeriyya'nın karısı Elisa (Elisabeth), Luka i, 5'de, "Harun'un bacıları"ndan biri olarak anılmaktadır.)²⁹

Esed, İmrân ailesinden söz eden Âl-i İmrân suresi 3/33. ayete düştüğü açıklama notunda da şunları söylemiştir: "İmrân ailesi, İmran'ın (Kitâb-ı Mukaddes'teki Amram) çocukları olan Hz. Musa'yı ve Harun'u İsrâilliler arasındaki din adamları zümresinin içinden çıktığı Hz. Harun'un soyunu, dolayısıyla hem annesi hem de babası aynı soydan gelen Hz. Yahya'yı (karş. Hz. Yahya'nın annesi Elisabeth'ten "Harun'un kızlarından biri olarak söz eden Luka, i, 5) ve Hz. İsa'yı -ki Hz. Yahya'nın yakın akrabası olan annesi Hz. Meryem'den Kur'an'ın başka bir yerinde (19:28) "Harun'un kız kardeşi" olarak söz edilmektedir- kapsar. Her iki halde de, bir şahsın veya bir halkın ismini tanınmış bir aileye atfetme şeklindeki eski Sâmî âdeti sergilenmektedir."³⁰

Bu yüzden ki merhum Muhammed Hamidullah, Meryem suresi 19/28. ayeteki ifadeyi, "Harun'un kızı, ey kız kardeş," şeklinde çevirmiş ve bu çevirisine Esed'in mezkur görüşüyle paralellik arz eden şöyle bir açıklama notu düşmüştür: "Harfi harfi-ne: 'Harun'un kız kardeşi'. Bu şekilde çevirmemizin nedeni şudur: Arapça'da 'kız kar-

²⁷ Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Teffîmü'l-Kur'an*, çev. Komisyon, İstanbul 1986, III, 198-199.

²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 508; Fahreddin er-Râzî, *Meâîhu'l-Çayb*, XXI, 207.

²⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 612 (22. not).

³⁰ Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 94-95 (22. not).

deş' ifadesi, 'kabileye mensup kadın' anlamında sıkça kullanılır. Hatırlatalım ki, Hz. Meryem, Hz. Zekeriyya tarafından evlatlık alınmıştı. Müslümanların geleneğine göre Hz. Meryem'in annesi bizzat Hz. Zekeriyya'nın hanımının kız kardeşidir. Yine, bu gele-
nekte bütün isimler ve tam bir soy kütüğü yer almaktadır."³¹

Hamidullah, Tahrîm suresi 66/12. ayetteki "İmrân kızı Meryem" ifadesine de şöyle bir izah getirmiştir: "İmrân kızı" deyimi, Harun'un babası İmrân kabilesine mensup olması nedeniyle bu kabileye mensup sayılmış ve 'İmrân kızı' diye nitelenmiştir. 'Bir kabilenin kızı' deyimi, Arapça'da normal olarak o kabilenin üyesi veya 'kabilenin atası sayılan kişiden gelen' bir kadın için de kullanılır. 19/Meryem, 28'de geçen 'uht = kız kardeş' ve 26/Şuarâ, 106 vs'de geçen 'ah = erkek kardeş' deyimleri de 'kabileye mensup kişi' anlamında kullanılmıştır."³²

Kur'an, Hamidullah'ın da dikkat çektiği üzere Nûh, Hûd, Salih ve Lût peygamberler, gönderildikleri kavimlerin kardeşi olarak takdim etmiştir. Şuarâ suresi 26/106. ayette Hz. Nûh, kendi kavminin kardeşi (ahûhum Nûh); 124. ayette Hz. Hûd Âd kavminin kardeşi (ahûhum Hûd); 142. ayette Hz. Sâlih Semûd kavminin kardeşi (ahûhum Sâlih) ve yine aynı surenin 161. ayetinde de Lût, kendi kavminin kardeşi (ahûhum Lût) olarak takdim edilmiştir. İşte bütün ayetlerde sözü edilen kardeşlik, bir kabileye mensubiyeti ifade etmektedir.³³

7. SONUÇ

Bütün bu mülâhazaların ardından denebilir ki, müsteşriklerin Kur'an kıssalarının da birtakım tarihsel bilgi hataları bulunduğuna ilişkin iddialarının ciddiye alınacak hiçbir tarafı yoktur. Kaldı ki onların bu iddiaları, kutsal kitaplarındaki ifadelerle de çelişmektedir. Çünkü Luka İncili'ne göre Hz. Zekeriyya'nın eşi Elisabeth, Hz. İsa'nın annesi Meryem'in akrabası olup Hz. Harun'un kızlarından. (Luka, 1/5, 36). Yine aynı İncil'de, Hz. İsa'ya atfen, "Rab Allah ona babası Davud'un tahtını verecek" (Luka, 1/32) şeklinde bir ifade yer almaktadır. Ayrıca, Matta İncili'nin ilk cümlesinde "İbrahim oğlu, Davud oğlu, İsa Mesih'in nesebinin kitabıdır" denilmekte; aynı İncilin 1/20. pasajında ise, Hz. Meryem'in nişanlısı Yusuf'a, "Sen, Davud oğlu Yusuf" diye hitap edilmektedir. Şu halde, İncillerdeki bu ifadeleri nasıl anlamak gerekiyorsa, Hz. Meryem'in İmrân'ın kızı ve Harun'un kız kardeşi olduğunu bildiren Kur'an ifadelerini de o şekilde anlamak gerekir. ♦

³¹ Muhammed Hamidullah, *Aziz Kur'an*, çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık, İstanbul 2000, s. 454 (2. not).

³² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, s. 708 (5. not).

³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 120.